

Jevrejski istorijski muzej – Beograd • Jewish Historical Museum – Belgrade
ZBORNIK, knj. 9, 2009.

Jasna Stojanović

DRAGOCEN DOPRINOS SEFARDA POZNAVANJU SERVANTESA U SRBIJI I JUGOSLAVIJI

Apstrakt: U radu koji sledi predstavljamo delovanje trojice Sefarda sa područja Srbije i Jugoslavije, koji su krajem XIX i početkom XX veka dali značajan doprinos upoznavanju naše sredine sa stvaralaštvom Migela de Servantesa. Reč je o Hajimu S. Daviču i Hajimu Alkalaju, prevodiocima Servantesovih dela, kao i Kalmiju Baruhu, autoru više radova o španskom piscu.

Ključne reči: Servantes u Srbiji i Jugoslaviji, recepcija, Sefardi kao posrednici.

U poslednjim decenijama XIX veka, jevrejski doseljenici iz Španije nastanjeni na prostorima Srbije i Bosne počeli su sve brže da napuštaju izolovanost zajednica u kojima su živeli dugi niz godina. Rastući broj mladih Sefarda učio je na svetovnim visokim školama, tako da je za relativno kratko vreme među njima formiran priličan broj intelektualaca – advokata, činovnika, apotekara (uz tradicionalna jevrejska zanimanja lekara, trgovaca i bankara) – uključenih u društveni život okolne sredine. Pokazalo se da su prvi naraštaji obrazovanih Sefarda takođe bili prvi poznavaoци i prenosioци španske kulture i jezika u naše krajeve, jezika koji su još uvek govorili u porodici, u jevrejsko-španskoj varijanti. Dok su oni stariji u tom poslu mahom bili amateri po pitanju sakupljanja jevrejsko-španskog folklornog blaga, književnog uobličavanja sopstvene tradicije ili pak prevođenja sa španskog na srpski, potonje generacije, stasale 20-ih i 30-ih godina prošlog veka, odabrale su te delatnosti kao svoje profesionalno opredeljenje, uvrstivši se na taj način među prve domaće stručnjake na tom polju.

Upravo na ovoj putanji možemo slediti rad nekolicine Sefarda koji su se, u ulozi kulturnih posrednika između španske i srpske kulture, posvetili proučavanju i/ili prevođenju Servantesa. Posle Hajima Daviča,

ličnosti vezane za ranu fazu upoznavanja sa velikim španskim piscem, nastupili su mlađi, Bosanci Kalmi Baruh i Hajim Alkalaj. Oni su svoj hispanističko-servantistički opus stvorili tokom dva međuratna desetleća, u periodu poznatom kao zlatno doba jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

Hajim¹ S. Davičo (1854-1916) je među savremeniciima važio za čoveka široke kulture i poliglota (govorio je španski, francuski, italijanski i nemački). Bio je izdanak stare sefardske porodice nastanjene u Beogradu još od druge polovine XVIII veka², koja je, u liku Davičovog mlađeg brata Benka, dala još jednog vrednog delatnika na uspostavljanju srpsko-španskih veza. Hajim Davičo je bio pravnik po struci i čitav radni vek je proveo kao visoki činovnik Kraljevine Srbije, službujući u ministarstvima Inostranih dela, Pravde, Finansija i Prosvete. U dva navrata obavljao je dužnost srpskog konzula, prvo u Budimpešti, a potom u Trstu. Umro je u Ženevi 1916. godine, ne ostavivši potomke.

Davičo je uživao lep glas u beogradskim literarnim krugovima, gde je bio veoma prisutan kao pozorišni kritičar, književnik, prevodilac i sakupljač sefardskog folklornog blaga³. U vezi sa njegovim zbirkama pripovedaka *Perla* (1891) i *Sa Jalije* (1898), koje otvaraju novu, jevrejsku tematsku oblast u srpskoj literaturi, Predrag Palavestra je zabeležio da se Davičo "prvi među srpskim Jevrejima opredelio za književnu dvojezičnost, napustio judeo-španski jezik jevrejske zajednice i kao pisac potpuno ostvario u srpskom jeziku", kao i da je taj korak značio "krupan i značajan istorijski preokret za koji je trebalo imati snage i odlučnosti"⁴.

Ipak, Davičo je bio daleko poznatiji i uspešniji kao kritičar teatarskih zbivanja u Beogradu. On je u prestoničkim glasilima *Videlo* i *Otadžbina* osamdesetih godina prošlog veka objavio stotinak zapaženih kritika, a dugo je bio član kulturno-umetničkog odbora Narodnog pozorišta. Pored svega, naročito je dragoceno njegovo prevođenje na srpski španskih i, u manjem broju, francuskih dramskih dela. Od španskog repertoara ovaj dobri poznavalac savremenih tokova evropskog, a naročito španskog po-

¹Ovom transkripcijom hebrejskog *haim* ("život"), sledimo sugestiju hebraiste i prevodioca Eugena Verbera, mada se u našoj literaturi sreće i varijanta "Haim". Apud Milića Mihailović, "Dve stotine godina porodice Hajim-Davičo u Beogradu". *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, knj. 6, Beograd, 1992, p. 249.

² *Idem*, pp. 249-276.

³Davičo je bio među osnivačima prvog udruženja srpskih književnika, tzv. "Književno-umetničke zajednice" (osnovane marta 1892. g.).

⁴Predrag Palavestra: *Jevrejski pisci u srpskoj književnosti*. Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1998, p. 89.

zorišta, odabrao je komade Ečegaraja (Echegaray), Benaventea (Benavente), Tomasa Rodrigues Rubija (Rodríguez Rubí), Tamaja i Bausa (Tamayo y Baus) i Katalonca Anhela Gimere (Guimerá), a od starijih autora Harcenbuša (Hartzenbush) i Vojvodu od Rivas (Duque de Rivas)⁵. "Zahvaljujući njemu" – beleži hroničar pozorišnog života Jovan Ćirilov – "na razmeđi prošlog i ovog veka prikazano je više savremenih španskih drama nego ikada posle njega"⁶.

Nijedan proučavalac Davičov, međutim, nije zapazio da je on takođe prvi prevodilac dva Servantesova dramska teksta među Srbima: reč je o međuigrama "El juez de los divorcios" ("Sudija za razvode") i "El retablo de las maravillas" ("Pozornica čudesna"). Obe su objavljene 1905. godine u beogradskoj periodici, prva u *Novoj iskri*, a druga u *Delu*, kao prilog proslavi 300-godišnjice prvog dela *Don Kihota*. Razlog tom zaboravu leži možda u tome što nijedna u to vreme, a ni docnije, nije izvedena na sceni.

Ime Hajima Daviča se veoma tesno vezuje za prvi srpski integralni prevod *Don Kihota*, Đorđa Popovića. Listajući predgovor jednog školskog izdanja Servantesovog romana, štampan u Beogradu 1953. (priredila Anđelija Popov), naišli smo na podatak da je Popoviću u radu "pomagao Hajim Davičo, odličan poznavalac španskog jezika"⁷. Istu tvrdnju izriče i Dimitrije Vučenov u monografiji o Radoju Domanoviću⁸. Tu se navodi da se srpski satiričar, prilikom boravka u Minhenu 1903/4. god., u više navrata susreo sa penzionerom Hajimom Davičom, koji je tada živio u nemačkom gradu, a koji je "Đorđu Popoviću pomagao /.../ u svoje vreme pri prevođenju *Don Kihota*"⁹. Sa žaljenjem konstatujemo da je ovo vredno

⁵Petar Volk: *Pozorišni život u Srbiji. 1835-1944*. FDU Institut, Beograd, 1992, 570 pp.

⁶Jovan Ćirilov: *Beogradski Jevreji i teatar*. Politika, 1998 (18. VII), dodatak *Kultura-Umetnost-Nauka*, 14, p. 2.

U Narodnom pozorištu u Beogradu, a kasnije i u unutrašnjosti, izvođeni su sledeći komadi koje je Davičo preveo: od Harcenbuša *Teruelski ljubavnici* (premijera održana 22. XII 1882); od Ečegaraja *Zar to ludilo?* (24. I 1891), *U krilu smrti* (17. VIII 1891), *More bez primorja* (24. IV 1893.), *Marijana* (16. XI 1893) i *U balčaku mača* (1. III 1897); od Rodrigues Rubija *Bogat majdan* (19. X 1895); od Tamaja i Bausa *Nov komad* (10. VIII 1896); od Vojvode od Rivas *Don Alvara* (21. III 1898); od Anhela Gimere *U dolini* (16. II 1902); od Benaventea *Marijanu* (11. I 1905), *Mrzanu* (30. IX 1920) i *Ruka ruku mije* (4. I 1925). P. Volk: *Op.cit.*

⁷Anđelija Popov: "Miguel /sic/ de Servantes Saavedra (1547-1616)" (predgovor). In Miguel de Servantes: *Don Kihot*. Preveo Đ. Popović. Priredila A. Popov. Znanje, Beograd, 1953, p. 27.

⁸Dimitrije Vučenov: *Radoje Domanović*. Rad, Beograd, 1959, 520 pp.

⁹*Idem*, pp. 147-148.

obaveštenje nemoguće proveriti i dokazati na samoj srpskoj verziji Servantesovog romana. Ipak, uprkos tome, ono doprinosi da se upotpuni slika o Daviču kao čoveku koji je u svoje vreme u malenoj srpskoj kulturnoj javnosti bio jedan od malobrojnih znalaca španskog jezika i važio kao redak stručnjak za sve što se ticalo Iberije, njenih prilika, kulture i istorije.

U svakom slučaju, može se sa sigurnošću tvrditi da je Davičo s naročitim zanimanjem pratio nastanak i objavljivanje srpskog *Kihota*. U više mahova je podvlačio potrebu da ovu knjigu najzad i naši čitaoci dobiju na svom jeziku, ističući "da dosadanja oskudica takoga prevoda u našoj književnosti, ne daje povoljnu svedodžbu o našem literarnom ukusu"¹⁰.

Davičo je, sumnje nema, poznavao Daničara i sa njim se sretao u istim književnim krugovima, naročito posle 1877, godine Popovićevog prelaska iz Novog Sada u Beograd. Ovaj učenik Jevrejin uvažavao je ličnost i rad svog 20-ak godina starijeg kolege po prevodilačkom zanatu. O tome najbolje svedoči ocena Daničarevog prevoda *Don Kihota*, koju su Odboru Zadužbine Ilije M. Kolarca, kao predlog da se knjiga objavi, podneli Davičo i Ljubomir Nedić (drugom prilikom obrazložili smo pretpostavku da je autor recenzije najverovatnije sam Davičo¹¹). Iako je u pomenutom napisu najviše reč o Servantesovom romanu i okolnostima koje su uslovile njegovu pojavu, a veoma malo o prevodu – na njega se odnose svega dve rečenice -, izneseno mišljenje o dometima Popovićevog prevodilačkog umeća izuzetno je pozitivno. Nažalost, potpuno izostaju argumenti koji bi potvrdili ovu laskavu ocenu i uverili javnost da Daničareva verzija jeste "možda najverniji prevod *Don Kihota* na svetu"¹².

U ovoj recenziji Davičo nam se ukazuje kao veliki, često romantično egzaltiran poštovalac Servantesa i njegovog ostvarenja, koje naziva "romanom nad romanima" i "urnekom kastiljanske književnosti"¹³. Njegov kritički zahvat nije dubok i ostaje na ravni opštepoznatih sudova o *Don Kihotu* izrečenih nebrojeno puta tokom XIX veka. O Servantesu se govori kao o piscu koji je, "bez zaštite, ubog kao Jov" stvorio "satiru, oštiju no ikoja britka đorda"¹⁴ koja je iz temelja zaljuljala duhovni svet iz bolesne mašte starih pisaca. Iz onoga što sledi čini se da Davičo i Nedić

¹⁰Haim Davičo, Ljubomir Nedić: *O srpskom prevodu Don Kihota*. Bosanska vila, 1896, 4, p. 62.

¹¹Jasna Stojanović: "Prva ocena Daničarevog prevoda *Don Kihota*". *Letopis Matice srpske*, 1988, 462, 4, pp. 504-508).

¹²Haim Davičo, Ljubomir Nedić: *Op. cit.*, p. 63.

¹³*Idem*, pp. 62, 63.

¹⁴*Idem*.

po umetničkoj vrednosti daleko ispred prvog stavljaju drugi deo romana, jer se u njemu ostvaruje preobražaj lutajućeg viteza od ludaka u mudraca, obdarenog najuzvišenijim vrlinama: "Njegov ideal o pravdi, šestari kao orao nad ustanovama i zakonima ljudskim. U svom srcu /on/ gaji najčistiji osećaj pravičnosti /.../. /.../ njegovi su pogledi na ideale ljudske plemeniti, izbistreni i uzvišeni /.../. Njegovi saveti i razgovori sa Sančom /.../ ulevaju najveće strahopoštovanje. Kroz njih provejava onaj silan biblijski duh i izraz, koji nas prožima kad čitamo božanska nadahnuća"¹⁵. Romantičarska idealizacija moralne neiskvarenosti i čistote Servantesovog junaka u rečenom prikazu dobija apsolutnu prednost nad svim drugim razmatranjima o delu. Stoga kritičari konstatuju da je *Don Kihot* zbirka pouka i saveta za ispravan moralni život, i zaključuju da "pružiti srpskoj publici, prevod Don Kihota, znači dati mu /sic/ drugo Sveto Pismo u ruke"¹⁶.

Književno-istorijski pregled koji je pred nama najvećim delom nije ni nov ni originalan: glavne ideje, sled izlaganja i čitavi pasusi preuzeti su iz predgovora koji je Đorđe Popović napisao za svoj prevod. Očigledno da se u to vreme u Srbiji retko ko mogao meriti sa ovim svestranim mnogopiscem po obaveštenosti i temeljitosti u bavljenju servantističkim pitanjima.

U suprotnom, kritičaru Davičovog renomea ne bi se nikako smele potkrasti grube greške poput onih na koje nailazimo u članku štampanom u *Bosanskoj vili*: "Pisac Don Kihota /.../ živeo je, napatio se, i stvorio svoje urnek-delo u početku 16. stoleća /sic/ "¹⁷, ili ona, dvostruka, da je Sid delio megdane sa Arapima u XIII veku /sic/ "¹⁸! Zatim, mada krivo navođenje i rđava transkripcija kastiljanskih antroponima možda nisu suštinski detalj, ipak ostavljaju loš utisak u referatu čiji su potpisnici jedan hispanista i jedan ugledni univerzitetski profesor. Imamo na umu primer gde, jedini put kad se u celosti pominje ime autora, stoji "Don Mihuel /sic/ Servantes od /sic/ Savedra /sic/ "¹⁹.

Stavove bliske ovim u recenziji Davičo je izneo i u proznom napisu "*Jedne večeri na Jaliji*"²⁰. U njemu evocira razgovor sa pesnikom Vojislavom Ilićem o dve u to vreme veoma čitane i omiljene knjige u Srbiji: *Don*

¹⁵*Idem.*

¹⁶*Idem.*

¹⁷Haim Davičo, Ljubomir Nedić: *Op. cit.*, p. 63.

¹⁸*Idem.*

¹⁹*Idem.*

²⁰Hajim S. Davičo: "*Jedne večeri na Jaliji...*". In *Vojislavljeva spomenica*. Odbor za podizanje spomenika Vojislavu J. Iliću, Beograd, 1895, pp. 36-39.

Kihotu i Lesažovom *Žilu Blas*u. Davičo čitaocu prenosi Ilićevu nedoumicu oko koje se razvija diskusija: "Zar nije u Don Kihotu sve prividno, kao u mašti bolesna čoveka, a u Žil Blazu sve istinito i vedro?"²¹. Sam Davičo je, po sopstvenom priznanju, pripadao onima koji su Servantesovom ostvarenju prilazili sa oduševljenjem i strahopoštovanjem i u njemu vidi simbol španskog duha i oličenje svih pravičnih duša ovoga sveta. Po njegovom mišljenju, pomenuta dva romana su antipodi: dok je Žil Blas "lakajska duša" koja sve podređuje niskim strastima, dotle u *Kihotu*, "pod smešnim ruhom ovoga prividno alosanog viteza, bije junačko srce, koje stremlji kao bujica, uzvišenoj meti: da štiti slabe, kazni hulje, razmoždi zlikovca, i mačem i voljom vrši svuda pravdu. U njemu su oličene sve vrline. Čast, pravda i oduševljenje, sažiju njegovo telo i njegovu dušu"²².

Inače, kao što govori naslov, susret dva prijatelja povod je da se povede razgovor o prošlosti i sadašnjosti Jalijske, beogradske mahale uz Dunav naseljene španskim Jevrejima. Zrela Davičo protivstavlja uspomene iz detinjstva sadašnjoj oronulosti četvrti u kojoj se rodio i poverava Iliću: "Ja sam voleo ovaj kraj, dok je u njemu lebdeo duh Don Kihota, sad mi je otpao od srca, jer u njemu uskišnjava Žil Blazovo bunjište"²³. Kako je primećivala Krinka Vidaković-Petrov, Servantesov vitez se ovde može shvatiti kao metafora samog Daviča koji je, s jedne strane, želeo da se izdigne iznad zaostalosti i učmalosti jevrejske sredine iz koje je potekao, a sa druge da svojim nastojanjem (skupljanjem folklorne baštine, pretakanjem motiva iz jalijske svakodnevice u književna dela, itd.) sačuva ono najvrednije iz njene tradicije²⁴.

Konačno, više pojedinosti o Davičovom viđenju velikog španskog romana nudi kraći uvodni tekst za njegov prevod Servantesove jednočinke "Retablo de las maravillas"²⁵. Tim prilogom Davičo je obeležio 300-godišnjicu izlaska iz štampe prvog dela *Don Kihota* i svratio pažnju čitalaca *Dela* na tu proslavu. Tom prilikom osvrnuo se na nekadašnju silinu Španije u poređenju sa njenom propašću u prvim godinama XX veka, zaključivši da joj ipak ostaje jedna uteha – što je Servantesova otadžbina. Na kraju je zabeležio interesantno svedočenje kako je ova svečanost trebalo da

²¹*Idem*, p. 37

²²*Idem*, p. 38.

²³*Idem*, p. 37.

²⁴Krinka Vidaković-Petrov: *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. XVI-XX vek*. Svjetlost, Sarajevo, 1986, p. 113.

²⁵Hajim Davičo: *Servantesova proslava. Delo*, 1905, 36, pp. 233-245.

bude praćena u kulturnom životu Beograda: "Uprava srpskog narodnog pozorišta imala je srećnu i originalnu misao, da ove godine ovekoveči u svom repertoaru 'Don Kihota'. Što još nije uspela da tu misao privede u delo, nije krivica do nje, već do toga što nema drame, koja bi bila dostojna tog imena, kao što je to javio ovih dana slavni španski dramski pisac Don Hoze /sic/ Ečegaraj, potpisatome /.../"²⁶. Reč je, verovatno, o inicijativi kojoj je "kumovao" sam Davičo, u želji da sjedini svoje dve strasti: onu prema Servantesovoj prozi i onu prema pozorištu. U svakom slučaju, vredan pažnje je i podatak da je Davičo, španski Jevrejin iz malene Srbije, vodio prepisku sa Ečegarajem, potonjim dobitnikom Nobelove nagrade za književnost (1910)²⁷.

Davičov rad na prevođenju Servantesa zavređuje da se na njega posebno osvrnemo. Mada je u pomenutom članku "Servantesova proslava" iskazao nameru da pretoči na srpski jednu uzornu novelu, ipak nije ostavio nijedan prevod Servantesove proze. Ali je zato prvi započeo s prevođenjem njegovih dramskih tekstova, objavivši 1905. u *Novoj iskri* jednočinku *Sudija za bračne parnice*²⁸ i u *Delu* "Opsenarije"²⁹. Dodajmo da dugo potom, sve do 60-ih godina našeg veka, nije imao nastavljača na tom polju.

Teatar je područje kojim je ovaj kritičar i iskusni prevodilac suvereno vladao³⁰. U njegovim prevodima odmah se oseća vešta ruka stručnjaka koji poznaje pozorište i ume da sceni prilagodi rečenicu, tako da ona deluje lako, prirodno i prijemčivo. Nema sumnje da je njegovo znanje španskog bilo solidno i da je bez teškoća mogao da se nosi i sa složenijim jezičkim obrtima klasičnog jezika i nijansama u govoru likova.

Istaknimo odmah da su oba prevoda adaptacije. To je naročito vidno u *Opsenarijama*, gde je stepen udaljavanja od izvornika prilično veliki.

²⁶*Idem*, pp. 233-234.

²⁷Vredelo bi proučiti veliku popularnost ovog komediografa u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka. Osim Daviča, među prevodiocima njegovih komada nalaze se i Milutin Miljković, te Svet. M. Jakšić.

²⁸M. Servantes: *Sudija za bračne parnice*. Preveo sa španskog H. S. Davičo. *Nova iskra*, 1905, 5, pp. 145-149.

²⁹Miguel* de Servantes Saavedra: *Opsenarije*. Preveo sa španskog H. S. Davičo. *Delo*, 1905, 36, pp. 234-245..

³⁰O Davičovom bavljenju pozorištem Borivoje Stojković je kazao da je on "nesumnjivo, darovit, znatniji pozorišni recensent, a izvesnim, zaista diletantskim crtama, ali ne ni tako brojnim i jakim kao kod mnogih iz njegovog vremena, svakako lošiji od S. Vulovića, ali ne i manji erudita u pozorišnim stvarima, a u poznavanju, osećanju scene stvarniji je i gipkiji od njega". B. Stojković: *Istorijski pregled srpske pozorišne kritike*. Sarajevo, 1933, p. 43.

Prevodilac u stvari i u jednom i u drugom tekstu primenjuje isti postupak – prilagođava komad scenskom izvođenju – pa mnoge iole komplikovane izraze, aluzije i igre rečima izbacuje ili uprošćava, prilično slobodno pristupajući izvornoj verziji. Dok ovo zapisujemo, imamo u vidu da su se tada prevodioci rukovodili labavijim načelima nego što je to slučaj danas, kao i pretpostavku da je Davičo smatrao da neusiljenost dijaloga u govornom štivu poput ovog opravdava izmene. Ali ipak nam se čini da je on često bez potrebe odstupao od originala. Zbog toga su srpski čitaoci ostali uskraćeni za mnoge aluzije na pojave i običaje iz Servantesovog vremena. Stoga, sagledavajući je u celini, prevodna verzija ove dve međuigre znači prilično pojednostavljenje u odnosu na prvobitnu autorovu poruku.

Napomenimo da materijalna tačnost prevoda, iako zadovoljavajuća, nije stopostotna³¹. Dalje: osim omaški u prevodu pojedinih reči i izraza, prevodiocu se katkad potkralo i poneko doslovno rešenje (*no ha salido de los límites de la razón* – “nije prekoračila granice razloga”³²).

Što se tiče realija, kao ilustraciju prevodiočevog postupka izdvojili bismo dve: sintagmu *cristiano viejo*, koju Davičo korektno prevodi kao “rođen hrišćanin”³³, i “ovejan hrišćanin”³⁴, te imenicu *doña*, koju on pretvara u “dona /sic/”, umesto da ovaj specifično španski termin, koji je, očito, želeo da zadrži u ciljnom jeziku, jednostavno transkribuje po izvornom izgovoru³⁵, itd. Zatim, sam naziv pozornice pomoću koje glavni likovi izvode prevaru, *el retablo de las maravillas*, različito je, i nedosledno, prenošen kao “opsenarije” (u naslovu međuigre), “opsenarnica”³⁶, “dečje pozorište”³⁷, “čudotvorne slike”³⁸ ili samo “slike”³⁹.

Ipak, krajnji ishod pozitivan je. Opšti ton u obe igre je pogođen, koncizni zapleti efektno su preneseni, karakterizacija likova dosta verna,

³¹Navodimo nekoliko grešaka: *hidalgo* – “vitez”, umesto “plemić” ili “idalgo” (“Sudija za bračne parnice”, p. 147; *Opsenarije*, p. 240); *oso colmenero* – “beli medved”, umesto “jazavac medojed” (*Opsenarije*, p. 242); *si (vuestras mercedes) la conociesen, que la ayunarian o la santiguarian* / “Vaša milosti, vi još ne poznajete dobro ovu ženu, inače vi biste je osudili na post i molitvu” (*Sudija za bračne parnice*, p. 146) – umesto: “da je znaju (vaša gospodstva), klonila bi je se i krstila čim bi je ugledala”, itd.

³²*Idem*, p. 147.

³³*Idem*, p. 148.

³⁴*Opsenarije*, p. 241.

³⁵*Sudija za bračne parnice*, p. 148.

³⁶*Opsenarije*, pp. 236, 239.

³⁷*Idem*, p. 235.

³⁸*Idem*, p. 238.

³⁹*Idem*, 225.

a dijalozi živi i slikoviti. Humor je, takođe, delotvoran i lepršav. Brojne kolokvijalne izraze, uzvike (psovke, kletve, itd.), igre rečima i poslovice, koje daju osobenu narodsko-komičnu aromu ovim šaljivim igrama, Davičo je uglavnom uspešno dočarao srpskim ekvivalentima, za šta u nastavku navodimo nekoliko ilustracija.

Na početku *Sudije za bračne parnice*, u obraćanju Starca svojoj mlađoj ženi, uverljivo je preslikana etimološka figura, jedno od Servantesovih omiljenih stilskih sredstava:

*Vejete: /.../ Mariana /.../, habla paso, por la pasión que Dios pasó /.../*⁴⁰ (podvukla J.S.)

Čičica: /.../ **Muči muka** radi što ih je Gospod na krstu **mučio**.⁴¹

Zatim, srpska poslovice koju Davičo pronalazi i primenjuje u narednom citatu sasvim odgovara španskoj po značenju i uklapa se u kontekst međučina:

*Mariana: Cedacico nuevo, tres días en estaca.*⁴²

"Marijana: Novo sito o klinu visi... ali samo tri dana!"⁴³

Ili idiom *nacer en las malvas*, koji prevodilac pravilno razume i lepo rešava:

*Juan: No nacimos acá en las malvas, señor Pedro Capacho.*⁴⁴

"Huan: Nismo se ni mi na bunjištu rodili, gospodine Pedro Kapačo."⁴⁵

U sledećim odlomcima Davičo vešto, neposrednošću i svežinom govornog jezika, dočarava komične tirade priprostog kmeta Benita Replja:

*Benito: ¡Téngase, cuerpo de tal conmigo! ¡Bueno sería que, en lugar de habernos venido a holgar, quedásemos aquí hechos plasta! ¡Téngase, señor Sansón, pesia a mis males, que se lo ruegan buenos!*⁴⁶

⁴⁰"Juez de los divorcios", pp. 97-98. Svi primeri na španskom dati su prema izdanju: Miguel de Cervantes: *Entremeses*. Edición de Nicholas Spadaccini, Cátedra, Madrid, 1983, 275 pp.

⁴¹*Sudija*, p. 145.

⁴²*Juez de los divorcios*, p. 101.

⁴³*Sudija...*, p. 146.

⁴⁴*Retablo de las maravillas*, p. 222.

⁴⁵*Opsenarije*, p. 238.

⁴⁶*Retablo de las maravillas*, p. 227.

"Benito: Grom i pako, stante! Lepo bi nam išlo. Mi došli ovde da prođumbusimo, a ovaj hoće da nas izgnjavi kao pitu. Stante, stari Simeone, sto mu muka! Zar ne vidite da vas čestiti građani mole?"⁴⁷

*Benito: /.../ Señor Autor, o salgan figuras más apacibles, o aquí nos contentamos con las vistas, y Dios le guíe, y no pare más en el pueblo un momento.*⁴⁸

"Benito: A sad nam izvedite miroljubivije zverke, ili ćemo se zadovoljiti ovim što smo dosad videli i nećemo tražiti ništa više, a vi kako vas Bog uči, hvatajte maglu i za živu glavu da niste više amo došli!"⁴⁹

Kao što se vidi, Davičovi dijalozi živi su i dinamični, i tu je on dosta veran Servantesu. Upotrebljeni jezik je prirodan i slobodan, veoma blizak familijarnom izrazu i bogat turcizmima (*srčak, šajak, aršin, mušabak, džemadane, učelepirti, esnaf, vajdica, amalin, konagdžija, na tenahne*), a posebnu draž za današnjeg čitaoca ima njegova blaga arhaičnost.

Na koncu naše analize, dolazimo do sledećeg zaključka. Ovaj sefardski Jevrejin bio je poznat među savremenici po daru kojim se na razmeđu XIX i XX veka u Srbiji malo ko mogao podičiti – znanju španskog jezika, kao i nemaloj literarnoj kulturi. Rečena preimućstva znao je da iskoristi vredno delajući, kada je reč o Servantesu, u dva osnovna pravca – prevodilačkom i kritičarskom. Sumnje nema da je on obeležio ranu fazu u prihvatanju najvećeg španskog pisca kod nas: kao prevodilac, Srbima je otkrio Servantesove pozorišne tekstove; istančanog dramskog osećaja, znao je da iz njegovog stvaralaštva odabere ono najvrednije, i da, od osam međuigri, valjano prevede dve koje spadaju u najuspelije.

Ime kritičara i prevodioca Hajima Alkalaja (1912-1969) danas je malo poznato u našoj široj književnoj javnosti. Uzrok tome možda leži u činjenici da je ovaj rođeni Sarajlija, a beogradski svršeni student književnosti, relativno kratko delovao u našoj kulturi: 1931. godine je, kao devetnaestogodišnjak, objavio prvi ogleđ u *Jevrejskom glasu*, a već 1948. se iselio u Argentinu.

Alkalaj je vodio poreklo iz dobrostojeće sefardsko-bosanske trgovačke porodice. Studirao je svetsku književnost na beogradskom Filozofskom fakultetu i usavršavao se u Francuskoj, Engleskoj i Španiji, a po povratku u rodni grad posvetio se književnom radu – esejistici, kritici i prevodilaštvu. Sve svoje napise iz tadašnjeg perioda objavio je u sarajev-

⁴⁷*Opsenarije*, p. 240.

⁴⁸*Retablo de las maravillas*, p. 231.

⁴⁹*Opsenarije*, p. 242.

skim listovima i časopisima (*Jevrejski glas, Pregled, Jugoslovenska pošta, Jugoslavenski list, Brazda*)⁵⁰. Alkalajev glavni predmet zanimanja bila je evropska literatura, a najznačajnije mesto u tom okviru pripadalo je francuskim piscima (Valeri, Prust, Žid, Malarme, Stendal, Didro, Zola), zatim engleskim (Haksli, Blejk, Filding), ruskim (Gogolj, Pasternak) i španskim (Unamuno, Servantes). Više članaka je posvetio domaćoj književnosti (Tinu Ujeviću, Krleži, Andriću i drugim). Takođe je objavljivao osvrte na likovnu i pozorišnu umetnost, kao i na aktuelna pitanja politike i kulture⁵¹. Prevodio je sa francuskog, španskog i nemačkog i bio stalni saradnik *Pregleda*, časopisa liberalno orijentisanih sarajevskih intelektualaca, u njegovoj drugoj seriji koja je izlazila od 1927. do 1941. (sa Elijem Fincijem, Kalmijem Baruhom, Tinom Ujevićem i Đorđem Jovanovićem, između ostalih). Upravo tu je štampao priloge vezane za špansku književnost⁵², pa i one koji se tiču Servantesa: prikaz romansirane biografije Servantesa od nemačkog pisca Bruna Franka, i esej o *Don Kihotu* povodom drugog izdanja srpskog prevoda 1938. godine.

Izbijanje rata 1941. prekinulo je Alkalajevu delatnost. Ratne godine proveo je u internaciji na Korčuli, a po oslobođenju se vratio u Beo-

⁵⁰Vojislav Maksimović: *Bibliografija radova Haima Alkalaja*. In Haim Alkalaj: *Izabrana djela*. Svjetlost, Sarajevo, 1984, pp. 225-230.

⁵¹Opus ovog književnog analitičara nije obiman. Njegove kritike i ogledi sabrani su tek posle njegove smrti u knjizi: H. Alkalaj: *Izabrana djela*. Priredio Vojislav Maksimović. Svjetlost, Sarajevo 1984, 236 pp.

⁵²Osim pomenutih, Alkalajeva španska bibliografija u *Pregledu* obuhvata sledeće jedinice: od prevoda, pesmu R. Albertija *Poziv harfi* (1936, knj. XII, 146, p. 69) i tekstove Ž. Kasua *Torkvemada /sic/* (1935, 139-140, pp. 357-365) i *Unamuno, simbol Španije* (1937, XIII, 158, pp. 102-105); prikaz srpskog prevoda knjige Ž. R. Bloha *Španija*. Nolit, Beograd, 1937 (1937, XIII, 158, pp. 123-124) i veliki broj beleški o španskoj kulturi, piscima i dešavanjima vezanim za građanski rat koji je besneo u ovoj zemlji. Beleške su anonimne, ali se može gotovo sa sigurnošću pretpostaviti da je autor većine Alkalaj. Među aktuelnim zbivanjima u periodu 1936-1939 *Pregled* je zabeležio streljanje Garsija Lorke, postavljanje Unamuna za doživotnog rektora Univerziteta u Salamanki, objavljivanje celokupnih dela Ortega i Gaseta, itd, itd, ali i dva događaja vezana za *Don Kihota*. Navodimo te crtice iz rubrike "Hronika" u celini: "Antoanovo pozorište u Parizu prikazuje 'Numanciju' od Miguela Cervantesa; danas je sadržaj ove tragedije gotovo simboličan: Rimljani opsedaju deset godina španski grad Numanciju bez uspeha. Malobrojna posada od 3000 Španaca najzad uništi i grad i sebe. Građu za ovaj događaj koji se odista desio crpio je Cervantes iz istoričara Apiana." (jun 1937, 162, p. 383); "Rimsko pozorište Teatro Eliseo uzelo je na svoj repertoar tragikomediju 'Opamećenje Dona /sic/ Kihota' od poznatog češkog pisca Viktora Dyka." (sept. 1938, 177, p. 612). Alkalajevu špansku bibliografiju upotpunjuje članak "Miguel de Unamuno i događaji u Španiji" (*Jugoslavenski list*, 1936, 198, p. 9).

grad, gde je radio u izdavaštvu do 1948, kada je emigrirao u Argentinu⁵³. Tamo je i umro 1969.

U krugovima jugoslovenskih hispanista Alkalaj je pre svega poznat kao prevodilac Servantesovih *Uzornih novela*. Njegov izbor i prevod tri priče – *Ljubomorni Ekstremadurac* ("El celoso extremeño"), *Licencijat Staklenko* ("El licenciado vidriera") i *Slavna sudopera* ("La ilustre fregona") – doživeo je prvo srpsko izdanje 1938.⁵⁴ i otada je mnogo puta prešampavan.

No, pođimo redom. Hronološki prvi Alkalajev rad o Servantesu jeste prikaz biografije Bruna Franka *Servantes*, prevedene i objavljene u Zagrebu 1936. (prevodilac Tomislav Prpić)⁵⁵. Alkalaj na samom početku zapaža da ova knjiga spada u red onih koje se bave isključivo životnim putem autora, ostavljajući potpuno po strani njegovo književno stvaranje. To je ujedno i njegova najkrupnija zamerka Franku koji "/.../" je zapostavio stvaralački momenat kod Cervantesa, jer ga je više interesovao Cervantes čovek, nego Cervantes stvaralac. On je to dvoje gotovo sasvim razlučio, napisavši roman Cervantesovog života, a izostavivši njegovu problematiku, zanemarivši sam stvaralački proces u njemu: interpretacija Miguela de Cervantesa, pisca i stvaraoca od velikog značaja, nestala je iza zanimljivog pripovedanja o njegovu životu⁵⁶. Alkalaj Franku ne odriče prijemčivost u izlaganju činjenica iz Servantesovog životnog puta, uprkos tome što zaključuje da je "retko koji veliki pisac imao tako malo slavan život"⁵⁷. Jedan od najboljih delova knjige, smatra Alkalaj, jeste onaj u kome je Servantes prikazan u zatvorskoj ćeliji, dok se u njemu rađa zamisao o liku viteza lutalice koji, poput njega samoga, krstari Španijom. Mada se nije

⁵³ Po svedočenju bliskog prijatelja, Elija Fincija, Alkalaj je u emigraciji teško živeo. Ipak, tamo je za svoju knjigu eseja *Clásicos modernos*, objavljenu 1960, dobio državnu nagradu za književnost. Palavestra tim povodom Alkalajev slučaj naziva jedinstvenim primerom lingvističkog preobražaja kod jevrejskih autora u nas, i kaže: "Povratak jezičkim korenima ukazao je na izdržljivost judeo-španske tradicije sa koje je kod Alkalaja lako otpao sloj drugog maternjeg jezika, stečenog izvan porodičnog doma, u kulturi s kojom se pisac bio srodio i izjednačio. Kada se ugasila potreba za tim jezikom, pisac se vratio jeziku predaka". P. Palavestra: *Op. cit.*, p. 110.

⁵⁴ Miguel de Cervantes: *Uzorne priče*. Preveo sa španskog H. Alkalaj. Eos, Beograd, 1938, 159 pp.

⁵⁵ Hajim Alkalaj: *Bruno Frank, 'Miguel Cervantes, roman'*. Izd. 'Binoza', svjetski pisci. Zagreb, 1937". *Pregled*, 1937, 162, pp. 374-375.

⁵⁶ *Idem*, p. 375.

⁵⁷ *Idem*, p. 374.

upuštao u književnu analizu, Frank je, veli kritičar, uspeo da zapazi dva glavna Servantesova dara, dar zapažanja i dar pripovedanja.

Povodom drugog izdanja *Don Kihota* u prevodu Đorđa Popovića (Eos, Beograd, 1938, 2 knj.), Alkalaj je u *Pregledu* objavio prikaz Servantesovog romana, ocenivši pritom i Popovićeve prevodilačke rezultate⁵⁸. On u svom osvrtu, neosporno dobro poznavajući materiju, polazi od mesta i uloge koju je u španskom društvu i književnosti s kraja XVI i početka XVII veka odigrala Servantesova "parodija"⁵⁹. Ona ne samo da je raskinula sa feudalizmom i njegovim viteškim idealima oličenim u ukalupljenoj fantastičnoj literaturi, već je i postavila temelje "književnom mostu što vodi u stvarnost".

Sefardski kritičar u Servantesovoj fikciji vidi najčistiji izraz španskog duha, ali i univerzalno delo. Doživljava ga kao predstavu ljudske sudbine, nastalu tako što je autor prevazišao svoj prvobitni cilj – kritičko sagledavanje viteških prozних ostvarenja. On čak iznosi mišljenje da ova knjiga, čitava dva veka pre Balzakove ljudske komedije, simbolično predstavlja smisao ljudskog postojanja. Po njegovom sudu, Servantes je sročio "uzvišenu i divnu priču o smislu životne sudbine, priču punu krupnih istina i istinskih pojedinosti, neuništivih ideala i neizbeživih razočaranja, tragičnih napora i smešnih padova, plemenite nesebičnosti i sebične pohlepe, čistih težnji i prljavih računa, smelih pothvata i ograničenih vidika, visokopoletnih skokova i sitnorazumskih micanja, teških iskustava i površnih saznanja, zdravih zaključaka i šeretskih slutnji, i, iznad svega, priču o nepodudarnosti iluzija i istine, nepodudarnosti koja nije nepremostiva /.../, ali čija nepremostivost u ovom delu dolazi od Don-Kihotove uporne volje da uprkos svemu i svakome, uprkos razumu i istini života, koje je svestan, istraje u iluziji i njenoj imaginarnoj istini"⁶⁰. Kao što vidimo, simbolične interpretacije, romantičkog porekla, još uvek su posedovale veliku sugestivnu moć i bile uveliko na snazi u evropskoj, pa i našoj servantističkoj kritici.

Objašnjavajući sklonost ovog sefardskog kritičara prema delima evropskog realizma, Vojislav Maksimović u predgovoru za Alkalajeva izabrana dela naglašava da "/.../" realistički izraz života predstavlja za Hajima Alkalaja esenciju umjetničkog delovanja i jedini pravi smisao pišćevog gle-

⁵⁸Hajim Alkalaj: *Miguel de Cervantes Saavedra: 'Veleumni plemić Don Kihote od Manče'*. Preveo Đorđe Popović. Eos, Beograd, 1939." *Pregled*, 1939, 185, pp. 279-282.

⁵⁹*Idem*, p. 279.

⁶⁰*Idem*, p. 281.

danja na svijet oko sebe"⁶¹. Pokazujući da vlada istorijatom španskog romana, Alkalaj podvlači razliku između realističkog postupka u pikarskim tvorevinama *Lazarillo de Tormes* i *Guzmán de Alfarache* s jedne, i *Don Kihotu* s druge strane: dok je u prvim on površan, sirov i gotovo karikaturalan, dotle Servantesov pristup predstavlja "prvi dublji realistički zahvat prozom u španski život"⁶². On veruje da je Servantesov roman "najverodostojnija slika Španije i njenog života"⁶³ i da pisac, po prirodi svog dara ali i nesretnih biografskih okolnosti, nije mogao a da istinito i ubedljivo ne naslika Španiju svoga vremena, koja je već dobrano bila zagazila u dekadenciju. Osim toga, prirodnost i jednostavnost kojim su opisani Don Kihot i Sančo po Alkalaju su "magistralni" i odaju umetnika neposredne stvaralačke snage, sposobnosti oživljavanja i uviđanja istine i karaktera.

Zaključujući, sarajevski hispanista ne štedi pohvale na račun Daničarevog prevoda. Smatra ga "izvrsnim" i "remek-delom", a naročito ističe njegovo jezičko obilje i sjajnu pogođenost adekvatnosti misli⁶⁴. Veruje da u njemu, zahvaljujući Popoviću, posedujemo na srpskom klasično delo domaće književnosti. Zamera mu jedino, iz perspektive ocenjivača koji je pisao s kraja treće decenije prošlog veka o prevodu nastalom četrdesetak godina ranije, preteranu arhaičnost, i sugeriše da je prilikom redakture bilo potrebno sažimati duge, opisne rečenice, kao i zastarele reči zamenjivati modernim.

Alkalaj za života nije vrednovan ni kao kritičar, ni kao esejista: javnost ga je najpre zapazila kao prevodioca *Uzornih novela*. Ukupno gledajući, njegova verzija Servantesovih priča korektno dočarava piščeve ideje, duh i ton originala. Lepo se čita i teče dosta prirodno, mada, za današnji ukus, pomalo zastarelo. Ipak, ova opšta pozitivna ocena donekle se menja kada se suoče i detaljno uporede Servantesov original i Alkalajev prevod. Analitički pristup otkriva da je prevodilac u radu ispoljio određen broj grešaka, propusta i mana na koje smo ukazali u nedavno objavljenom članku u časopisu *Philologia*⁶⁵.

⁶¹Vojislav Maksimović: *Književnokritički radovi Haima Alkalaja*. In Haim Alkalaj: *Izabrana djela*, p. 20.

⁶²Hajim Alkalaj: *Miguel de Cervantes Saavedra: 'Veleumni plemić Don Kihote od Manče'*, p. 279.

⁶³*Idem*, p. 280.

⁶⁴*Idem*, p. 282.

⁶⁵*Servantesove Uzorne novele u prevodu Hajima Alkalaja*. *Philologia*, 3, 2005, pp. 219-226.

Ipak, saglasili bismo se sa Kalmijem Baruhom da je Alkalajev prevod rađen savesno i književno. Prevodilac se, u principu, tesno držao izvornika, što je, u svakom slučaju, neophodno prilikom rada na delu pisca – autoriteta kao što je Servantes. U tom pogledu Alkalaj je Daničarev naslednik, pošto je primenjivao podudarna načela pri prenošenju idiomatskih izraza, poslovice i drugih jezičkih obrta tipičnih za španski govorni jezik. Taj metod, međutim, ima i svojih loših strana, a to potvrđuju i *Uzorne priče*. Uprkos tome, činjenica je da je Alkalajeva verzija *Ljubomornog Estremadurca*, *Slavne sudopere* i *Staklenog licencijenta* dugovečna u srpskoj kulturi. Dan-danas, šezdeset godina posle prvog izdanja, mi ne posedujemo drugu, a stara se stalno prešampava, uz neznatne pravopisne i stilske ispravke⁶⁶. Novosadski prevodilac Duško Vrtunski objavio je 1981. kod "Maticе srpske" svih dvanaest priča, pridodavši Alkalajevom izboru svoj prevod preostalih devet novela. Pritom je u njima uklonio izvestan broj krupnijih grešaka⁶⁷.

Nije jednostavno izvesti sud o Hajimu Alkalaju kao kritičaru Servantesa, iz prostog razloga što je ostavio svega dva napisa o čuvenom Alkalaincu. Ako, međutim, sagledamo njegov kritičarski i prevodilački rad kao celinu, čini nam se da se oni međusobno dopunjavaju i osvetljavaju. Alkalaj nam se ukazuje kao solidan znalac kastiljanskog jezika i obavešten poznavalac španske književnosti. Svojim sefardskim poreklom bio je na to i upućen, pa je dobar deo svog profesionalnog rada posvetio španskoj literaturi, i, u tom okviru, Servantesu. Njegovi napisi i ocene *Don Kihota* osmišljeni su i dokumentovani; on piše o Servantesu služeći se proverenim činjenicama i crpeći informacije iz aktuelne strane literatura. Umeren je u ocenama *Don Kihota* i nije apologeta. Njegove izraz je moderan, ocene zrele i trezvene, naročito za mladog čoveka u trećoj deceniji života, koliko je imao u vreme objavljivanja svojih servantističkih rasprava i prevoda. Čini nam se da je ovaj kritičar osetio Servantesovu savremenost i sjevremenost njegovog romana.

Kao prevodilac Servantesa Alkalaj je prvi naslednik rodonačelnika u tom poslu, Đorđa Popovića, kako u izboru štiva za rad, tako i u prevo-

⁶⁶Migel de Servantes: *Slavna sudopera*. Preveo sa španskog H. Alkalaj. Prosveta, Beograd, 1950, 70 pp. /Mala biblioteka, knj. 17; tiraž 10.000/; M. de S.: *Ljubomorni Estremadurac. Iz Uzornih priča*. Preveo H. A. Džepna knjiga, Sarajevo, 1957, 174 pp.; M. de S.: *Uzorne priče*. Preveo H. A. Rad, Beograd, 1959, 142 pp. (prešampano 1961. i 1963; drugo izdanje kod iste kuće objavljeno 1976, 139 pp.).

⁶⁷Migel de Servantes: *Uzorne novele*. Preveli H. Alkalaj i D. Vrtunski. Matica srpska, Novi Sad, 1981, 476. pp.

dilačkom metodu. Alkalajev prevod tri uzorne novele dolazi gotovo pola veka posle Popovićevog prvenca, u vreme kada je u celoj Jugoslaviji interesovanje za špansku svakodnevicu i kulturu bilo na neobično visokom nivou. Ovaj prevod je u vreme svog nastanka ispunio veliku prazninu u našem prihvatanju Servantesa, znanog isključivo kao tvorca pripovesti o mančanskom vitezu. Alkalaj je srpskom čitaocu otkrio tematiku, ideje i stil prvog španskog pripovedača.

Može izgledati neobično da prvi školovani jugoslovenski hispanista, stručnjak koji je udario temelje istraživanju i znalačkom prevođenju španske književnosti u nas, Kalmi Baruh (1896-1945), nije ostavio nijedan opsežan tekst o Migelu de Servantesu. Jedini napis ovog učenog sefarda posvećen isključivo Servantesovoj fikciji kratak je osvrt na *Uzorne novele*, objavljen povodom izlaska iz štampe srpskog izbora tri priče iz te zbirke, 1938. godine⁶⁸. Ipak, zbog Baruhove pionirske uloge u domaćoj hispanistici, kao i pronicljivosti sudova o španskoj imaginativnoj književnosti, smatrali smo važnim da se osvrnemo, prvo, na njegov ukupni rad, a potom i na ocene o *Don Kihotu*, koliko god one bile necelovite i iskazane uzgredno u napisima na druge teme, mahom u sarajevskim i beogradskim publikacijama druge i treće dekade XX veka.

Profesionalna biografija Kalmija Baruha započinje sticanjem titule doktora romanske filologije u Beču (1923), tezom o jeziku bosanskih sefarda (*Die Lautstand des Judenspanischen in Bosnien*). U godinama koje su usledile, sve do svoje tragične smrti 1945. u koncentracionom logoru Bergen-Belzen, Baruh je predano radio na više ravni: osnovnom delatnošću gimnazijski profesor francuskog jezika, bavio se književnom kritikom i prevodilaštvom, a bio i istaknuti javni radnik u krugovima sarajevskih sefarda. U širim, međunarodnim okvirima, važio je za najboljeg poznavoca sefardskog idioma i narodne pesme među španskim Jevrejima na Balkanu⁶⁹. Baruh se sa naročitim zalaganjem posvetio proučavanju španske književnosti. Za ondašnje prilike pisao je o njoj mnogo i veoma stručno. U njegovom kritičarskom fokusu našle su se književnost Srednjeg veka (Majmonides, Juda Ha-Levi), klasična literatura (Lope, Gongora, Kalderon, Servantes), ali i ona novija, zastupljena delima Armanda Palasija Val-

⁶⁸Kalmi Baruh: *Miguel Cervantes: Uzorne priče*. Preveo H. Alkalaj. Izdanje EOS, Beograd, pp. 765-766 (i u: K. Baruh: *Izabrana djela*. Priredio V. Maksimović. Svjetlost, Sarajevo, 1972, pp. 72-75).

⁶⁹U uglednom španskom časopisu *Revista de Filología Española* objavio je 1930. članak *El judeo-español de Bosnia*. Vol. XVII, pp. 113-151.

desa, pripadnika "Generacije '98." i najmlađih pisaca, savremenika španskog građanskog rata. S druge strane, Baruh je bio plodan prevodilac sa kastiljanskog (Palasio Valdes, Unamuno, Pio Baroja, Valje Inklaan, Asorin, Ortega i Gaset, Ameriko Kastro i Madarijaga su autori čija je dela, integralno ili u delovima, prečio na srpski). On prevodi precizno, ali tečno i lako, sa nesumnjivim darom. "Njegov opus o španskoj književnosti", umesno je zapazio Vojislav Maksimović daleke 1972, "nije u nas, ne samo prevaziđen, nego ni približno dosegnut"⁷⁰. Lepo sećanje o Baruhu ostavio je Ivo Andrić, pišući o njihovom španskom drugovanju 1928-29, dok je prvi boravio u Madridu kao stipendista španske vlade, a drugi kao vicekonzul u jugoslovenskom poslanstvu⁷¹.

Prilikom višemesečnog boravka u Španiji 1928-29. kao stipendista španskog Ministarstva kulture, Kalmi Baruh je dao intervju uredniku literarnog glasila *La Gaceta Literaria*, novinaru Ernestu Himenes Kabaljeru (Giménez Caballero)⁷². Predstavljen kao "eminentni jugoslovenski stručnjak" (*eminente estudioso yugoeslavo*), Baruh je, upitan o špansko-jugoslovenskim vezama, odgovorio: "Na žalost, veze između Španije i Jugoslavije nisu tako jake kao što bi trebalo da budu. Ipak, nešto od velikog duhovnog blaga Španije odavno je poznato u mojoj zemlji. Imamo dva prevoda *Don Kihota*; na sceni je jugoslovenskoj publici već predstavljen Kalderon, a Hasto Benavente nije nepoznat ljubiteljima dramske literature"⁷³. Jevrejski kritičar, kao što se vidi, na prvom mestu pominje Servantesovo veliko delo. Svestan njegovog vodećeg mesta u kontekstu književnosti Iberijskog poluostrva, on ga, ipak, u svom docnijem promišljanju klasične literature oprezno zaobilazi. Kao da nije želeo da se uvrsti u ono mnoštvo "učenih ljudi svih naroda i zemalja" koji su, kako je kazao jednom prilikom, pisali "cele biblioteke rasprava i komentara" o ovoj knjizi⁷⁴.

⁷⁰ *Stvaralaštvo i tragika Kalmija Baruha*. In K. Baruh: *Izabrana djela*, p. 13.

⁷¹ I. Andrić: *Sećanje na Kalmija Bruha*. Prvi put objavljeno u sarajevskom listu *Život*, 1952, 3, pp. 213-215.

⁷² Podatak je iz rada Krinke Vidaković Petrov *Jugoslovensko-španske književne i kulturne veze u međuratnom razdoblju: La gaceta Literaria*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, 1989, 2, pp. 321-330.

⁷³ "Las relaciones entre España y Yugooslavia, por desventura, son menos intensas de lo que debieran ser /.../. Sin embargo, algo del gran tesoro espiritual de España ya es desde largo tiempo conocido en mi país. Hay dos traducciones del Quijote; la escena ya ha presentado a Calderón al público yugooslavo, y Jacinto Benavente no es desconocido a los aficionados de la literatura dramática. /.../." *Transeúntes literarios*. Kalmi Baruh, sefardita. *La Gaceta Literaria*, 15. XI 1928, 46.

⁷⁴ Kalmi Baruh: "Don Kihotov grob". In K. Baruh: *Izabrana djela*, p. 76.

Baruh je dolazio u dodir sa Servantesom i posredno, preko autora kome se vraćao u više mahova i kao kritičar i kao prevodilac – bio je to Miguel de Unamuno. Baruhovo zanimanje za Unamunovu knjigu *Vida de Don Quijote y Sancho* urodilo je prevodom prologa ovog dela. Tih desetak strana, pretočenih na srpski tačno, književno i neusiljeno, Baruh je objavio u sarajevskom *Pregledu* 1929. godine (Vol. IV, sv. 68, pp. 87-95). U istom broju, u rubrici "Beleške" (pp. 111-112)⁷⁵, prevodilac je zapisao: "Zaista je čudna sudbina te knjige" – kaže on o *Don Kihotu*; "Pisana prirodnim stilom i narodnim jezikom, ona se čitala i čita kao malo koja druga koja je stala u red književnih dela svetskog glasa. Mladež je u njoj našla zgodu da pusti maha vrtoglavim uzletima svoje mašte, odrasli su iz bogatstva njezinih epizoda crpli mnogo životne pouke – a svakom je ona pružala prijatnu razonodu"⁷⁶.

Baruh u nastavku ističe da postoji čitava vojska kritičara, istoričara, pravnika, književnih istoričara i filologa koji raspravljaju o ovom delu u nastojanju da dođu do rasvetljenja njenih nedoumica, a tu spadaju autorovo poreklo, pojedinosti iz njegove zagonetne biografije, uticaji u delu, itd. Sud koji sledi čini nam se okosnicom Baruhove interpretacije *Don Kihota*, koju je on na približno istovetan način ponovio i u drugim tekstovima. Evo šta kaže: "I dok neki u njoj /knjizi o Don Kihotu, *prim aut.*/ vide tek literarnu satiru protiv viteških romana koji su preplavili Španiju, pre i u doba Servantesa, drugi su taj momenat smatrali samo kao polaznu tačku, čak i kao izliku piščevu, da bi u okviru jedne literarne tvorevine mogao slobodno dati svestranu kritiku Španije svoga vremena"⁷⁷.

U "španskoj hronici" sarajevskog lista *Pregled*, gde su u periodu od 1936. do 1939. redovno praćeni i komentarisani događaji u Španiji, povremeno se javljao i Baruh. Januara 1938⁷⁸ on je objavio članak "Poza-dina španskog problema" u kome je čitaoce upoznao sa uzrocima koji su doveli o krvavih događaja na Iberijskom poluostrvu. Problem Španije ima korene duboko u njenoj istoriji, objašnjava Baruh, dajući sažet pregled najvažnijih političkih i kulturnih zbivanja u ovoj zemlji tokom proteklih pet vekova. Istorija Španije je istorija njenog konzervativizma i borbe narodnih snaga protiv njega, što se odrazilo i na književno stvaranje. U

⁷⁵Prikaz je preštampan u knjigama: Kalmi Baruh: *Izabrana djela*, pp. 76-77, i: K. Baruh: *Eseji i članci iz španske književnosti*. Svjetlost, Sarajevo, 1952, pp. 157-163.

⁷⁶M. de Unamuno: "Don Kihotov grob". *Pregled*, 1929, IV, 68, p. 111.

⁷⁷*Idem*.

⁷⁸*Pregled*, 1938, 157, pp. 4-9.

klasičnom periodu, nasuprot delima inspirisanim tradicionalnim španskim patriotizmom iskazanim u egzaltaciji vere, časti i viteštva – kakva su stvarali Lope de Vega i Kalderon -, javile su se i satirične tendencije, pune društvene kritike. Svoj izraz one su našle u pikarskim romanima, ali i u Servantesovom romanu: "Oni koji su čitali Don Kihota znaju da ova divna knjiga nije samo satira protiv viteških romana nego i kritika, iako oprezna i uvijena, cele Španije. Daleko je tada španski narod bio od ratničkih ideala i viteških pustolovina koje su se slavile u viteškim romanima, nacionalnoj drami i romansama. Kad Don Kihote priča Sanču o ratu i viteštvu, ovaj mu seljački prostodušno primećuje: 'Ja sam, milostivi gospodine, miran i miroljubiv čovek, navikao da podnosim patnje, jer imam ženu i decu koju moram da hranim i odgajam. Ali znajte, gospodine, da ni u kom slučaju neću da izvučem mač ni protiv svojih ljudi, ni protiv vitezova...'"⁷⁹. Baruh misli da taj dualizam u španskom biću traje sve do danas (to jest do 1938) i da građanski rat treba shvatiti kao još jedan pokušaj da se taj nacionalni problem reši. Najzad, lucidno zaključuje da je taj sukob "prisno i duboko španska stvar, i zato će istorija osuditi one sile koje su se, u sopstvenom interesu, umešale u događaje, sudbonosne po Španiju i Špance"⁸⁰.

Tekst o španskom građanskom ratu i angažovanju pisaca u njemu, štampan u *Srpskom književnom glasniku*, takođe 1938. godine⁸¹, Baruh zaključuje razmišljanjem preuzetim iz Mačadovog filozofskog dnevnika, a podstaknutim donkihotskom epizodom s lavovima: "Jasno se vidi da je Don Kihote, naš Don Kihote, pravi antipod pragmatiste, čoveka koji od uspeha, od sreće, pravi aršin kojim se meri vrlina i istina. Vrlo je lako moguće da jedan narod koji ima nešto od Don Kihota nije uvek ono što se zove napredan narod. Ali da je takav narod inferioran: to ja neću nikad dopustiti. Isto tako ne smemo verovati da je takav narod nekoristan, izlišan za celinu čovečanske kulture, da nema određene misije, ni važnog instrumenta u orkestru istorije. Jer će se ipak jednog dana morati izazvati u borbu lavovi, s oružjem potpuno nepodesnim za borbu s njima. Moraće se naći luđak koji će hteti da se upusti u takvu pustolovinu. I to primerni luđak"⁸². Čini nam se rečitim to što je Baruh od Maçada preuzeo baš misao koja se odnosi na Servantesovog junaka. Osim poštovanja koje mu na

⁷⁹*Idem*, p. 6.

⁸⁰*Idem*, p. 9.

⁸¹Kalmi Baruh: *Španski književnici u građanskom ratu*. SKG, 1938, LIV, 3, pp. 226-234 (preštampano u: K. Baruh: *Eseji i članci iz španske književnosti*, pp. 164-174).

⁸²*Idem*, p. 234

taj način iskazuje, ovaj navod, pretpostavljamo, govori i o podudarnosti kritičareve i Maćadove meditacije o suštini Don Kihota i njegovoj nerazdvojivosti od španskog duha, španskog čoveka i španske sudbine.

Pošto su potkraj XIX veka u oslobođenoj i samostalnoj Srbiji počeli da izlaze iz geta i živo se integrišu u srpsko građansko društvo, sefardski intelektualci nastanjeni na balkanskim prostorima okrenuli su se, između ostalog, obnavljanju duhovnih veza sa zemljom svojih predaka, nasilno prekinutim nekoliko stoleća unazad. Kontaktima sa španskim intelektualcima, zalaganjem za očuvanje sefardskog folklornog blaga te prevodjenjem sa kastiljanskog na srpski, ti obrazovani pojedinci izrasli su u posrednike između dve kulture, udaljene ne toliko geografski koliko sticajem istorijskih okolnosti.

Uloga Sefarda za naše poznavanje i prihvatanje španske književnosti zaslužuje posebno istraživanje. Kada je Servantes u pitanju, trojica Jevreja o kojima smo govorili dali su znatan podsticaj tom procesu. Književnik, pozorišni kritičar i prevodilac Hajim Davičo odigrao je, zajedno sa Đorđem Popovićem, pionirsku ulogu u predstavljanju pisca iz Alkale našoj javnosti. Osim što je Daničaru pomagao pri "oblačenju *Don Kihota* u srpsko ruho", preveo je prvi put na naš jezik dve Servantesove jednočinke. Svojim ugledom pisca, "prvog Mojsijevca u našoj književnosti pre St. Vinavera"⁸³, popularnošću teatarskog hroničara i sveprisutnošću u srpskom javnom životu između 1880. i 1910. god., Davičo je uspeo da svoje istinsko oduševljenje romanom o Vitezu tužnog lika prenese na savremenike, otvorivši na taj način vrata za njegovu istinsku recepciju među Srbima.

Delovanje Kalmija Baruha, doktora romanske filologije i pouzdanog tumača književnosti španskog jezika u širokom rasponu od Majmonidesa u XII veku pa do književnika španskog građanskog rata 1936-39, sasvim je drugačije prirode. Iako je o Servantesu pisao relativno malo i usput, on je, zajedno sa nešto mlađim Hajimom Alkalajem, daljim rođakom i kolegom srodnog kritičarskog dara, o Servantesu pisao drugačije nego što je do tada činjeno u srpskoj kritici: i Baruh i Alkalaj promišljali su Servantesovu fikciju znalački i dokumentovano, posežući za podacima iz prve ruke i kloneći se idealizacije i ličnih impresija, do njih toliko prisutnih u našem viđenju velikog pisca i njegovog romana. Oni su, pišući o *Don Kihotu* i *Uzornim novelama*, dali novi smer koji naša servantistička kritika tog vremena još uvek nije mogla da prati.

⁸³Borivoje Stojković: *Op. cit.*, p. 42.

Moderna srpska hispanistika i servantistika dobile su u ličnostima Daviča, Alkalaja i Baruha izvorne pregaoce čiji su dragoceni doprinosi položeni u same temelje naših veza sa hispanском kulturom i sa Migelom de Servantesom.

LITERATURA

- David A. Alkalaj: *Hajim Davičo, književnik sa Jaliye. Gideon*, 4-5, 1925, pp. 74-85. *Bibliografija "Pregleda". 1910-1912. 1927-1941*. Narodna biblioteka BiH, Sarajevo, 1967, 240 pp.
- Franc Cengle: *Kalmi Baruh i građanski rat u Španiji. Odjek*, 1971, 1, p. 33.
- Eli Finci: "Esejistika Haima Alkalaja". *Odjek*, 1974, 22, p. 16.
- Samuel Kamhi: *Dr Kalmi Baruh. Jevrejski almanah za 1954*. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1954, pp. 132-138.
- Vojislav Maksimović: *Književnokritički radovi Haima Alkalaja. In Haim Alkalaj: Izabrana djela*. Svjetlost, Sarajevo, 1984, pp. 9-40.
- Vojislav Maksimović: *Stvaralaštvo i tragika Kalmija Baruha. In Kalmi Baruh: Izabrana djela*. Svjetlost, Sarajevo, 1972, pp. 9-20.
- Vojislav Maksimović: *Bibliografija radova K. Baruha i literatura o K. Baruhu. Idem*, pp. 369-398.
- Milica Mihailović: *Dve stotine godina porodice Hajim-Davičo u Beogradu. Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, knjiga 6. Beograd, 1992, pp. 249-276.
- Mihailo B. Milošević: *Hajim Davičo (1854-1918). Jevrejski almanah za 1965-67*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1967, pp. 129-135.
- Peter Newmark: *La crítica de traducciones. In P. Newmark: Manual de traducción*. Cátedra, Madrid, 1995, pp. 248-259.
- Predrag Palavestra: *Jevrejski pisci u srpskoj književnosti*. Institut za književnost i umetnost. Beograd, 1998, 237 pp.
- Branko Pejović: *Hajim Davičo. In B. Pejović (priređivač): Stojan Novaković i filološka kritika. Srpska književna kritika*, knj. 4. Matica srpska, Novi Sad, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1975, pp. 25-26.
- Miodrag Sibinović: *Original i prevod. Uvod u istoriju i teoriju prevođenja*. Privredna štampa, Beograd, 1979, 191 pp.
- Jasna Stojanović: *Servantes u srpskoj književnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, 334 pp.
- Borivoje Stojković: *Haim S. Davičo kao pozorišni kritičar. Pregled* (Sarajevo), 73, 1930, pp. 11-15 (preštampano u listu *Jevrejski glas*, 7, 14.II 1930, p. 2).
- Borivoje Stojković: *Hajim S. Davičo. In B. Stojković: "Istorijski pregled srpske pozorišne kritike*. Sarajevo, 1933, pp. 42-43.

Krinka Vidaković-Petrov: *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. XVI-XX vek*. Svjetlost, Sarajevo, 1990 (II, dopunjeno izdanje), 366 pp.

Krinka Vidaković Petrov: *Jugoslovensko-španske književne i kulturne veze u međuratnom razdoblju: La Gaceta Literaria*". *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 1989, XXXVII, 2, pp. 321-330.

Jasna Stojanović

VALUABLE CONTRIBUTION BY SEPHARDIC JEWS TO APPRECIATING CERVANTES IN SERBIA AND YUGOSLAVIA

SUMMARY

Sephardic Jews had a major role in the history of reception of Miguel de Cervantes and his works in Serbia and Yugoslavia. As rare persons with knowledge of the Spanish language (in its Judeo-Espanola version) and of the Iberian culture, at the time when such knowledge was not commonplace in these countries, they played a major role of intermediaries between the two cultures and, in terms of the greatest Spanish writer – Cervantes, the role of interpreting and translating his works into the Serbian language. Hajim S. Davičo (1854-1916), a Sephardic Jew from Belgrade, a lawyer, theatre critic, author and translator, was the first to translate two one-act plays by Cervantes in 1905. Hajim Alkalaj (1912-1969) in 1938 made a selection and translated three novels by this author, which were read for a very long period, and were reprinted as long as by the late 1970's. Kalmi Baruh (1896-1945), a holder of Ph.D. in Roman philology, although this was not his principal activity, wrote on Cervantes with great insight and in a documented way, presenting data from first hand and staying away from idealizations and personal impressions. All three of them made a valuable contribution to appreciation of Cervantes and the study of his work in Serbia and Yugoslavia.